

Tűz és fény

Isten távolléte a műalkotásokban és a szépség haldoklása

„Rögtől szívig, minden dalol;
nem ésszel: lényével válaszol,
mint egy nő, vagy egy költemény.”

(Weöres Sándor)

A szépség védelmében

Platón szerint az istenek között a Szépség teremtett rendet: Erósz, a szépség szerelme művelte ezt, mert a rótságban nincsen Erósz. „Mióta megszületett az az isten, a szépség szerelme minden jónak a forrása lett az istenek és az emberek között”.¹ Plótinosz kijelenti: „A szépség nélkül mivé válna a lét? A lét nélkül mivé lenne a szépség?”² A platonikusokkal a szépség betört a metafizikába. Aquinói Szent Tamás szerint „minden dolog léte Isten szépségéből ered”. Egyik jelentős modern költő, René Char meglátása: „Sötétségeinkben nincs helye a Szépségnek. Minden hely a Szépségé.”³

Jacques Maritain megmutatta⁴, hogy a modern korban – Baudelaire-től kezdődően – miként tűnt el a szépség a művészetből, a költészetből. Baudelaire még tudta, hogy a Szépség egy az isteni nevek közül; bár nála már ez a név elszakadt a teremtő Istentől, és csak valami személytelen istenségként tündökölt az emberi égbolton. *Baudelaire bálványozta a szépséget*, elválasztva

azt a Teremtőtől; már a démon szépségét is bálványozta, hiszen mindegy, hogy a szépség az égből vagy a pokolból ered:

„Ég küld-e vagy pokol, mindegy, minek is kérdem?
Óh, Szépség, csodaszörny, rémítő, üde, szent!
Csak szemed, mosolyod, lábad tárja elébem
Az imádott, soha nem ismert Végtelent!”

(Himnusz a Szépséghez, Tóth Á. ford.)

Ezt a gondolatot fejezi ki *Az utazás (VIII)* csatánója is. Az ismeretlen, az új keresése lesz a modernség egyik ismertetője:

„...Hadd bukjunk le, amíg agyunk lángba borul.
Az örvény alá – Pokolba? Égbe? Mindegy!
Ismeretlen legyen, hol várva vár az új!”

(Somlyó Gy. ford.)

A modern művészet programját *Maurice Nadeau és a szürrealisták* így fejezték ki: „*Aller frapper à la porte de la création*” – a teremtés ajtaján dörömbölni. Szétzúzták a teremtést, hogy ma-

¹ Platón: Lakoma. 197b.

² Plótinosz: *Ennéades*. V., 8–9.

³ René Char: *Feuillets d'Hypnos*. Paris, Gallimard, 1946, 97.

⁴ J. Maritain: *L'intuition créatrice dans l'art et dans la poésie*. Desclée de Br., Paris, 1966, 165kk, Maritain nagy monográfiájának V. fejezete: „*La Poésie et la Beauté*” = A Költészet és a Szépség. – A skolasztikus filozófusok szerint a szépség a forma felfénylése, amivel valójában azt akarják mondani, hogy egy Misztérium ragyogása. A lét transzcendentális tulajdonságai: egység, igazság, jóság; transzcendentálisak, mint maga a lét; a szépség mind a hármat magában foglalja. Transzcendentálisak, mert túlszárnyalnak minden kategóriát, és áthatnak minden dologot, mindenütt jelen vannak. Azt mondhatjuk, hogy a Szépség a lét három transzcendentális tulajdonsága egyesülésének ragyogása.

guk alkossanak újat. Elvetették a szépséget. Az esztétikai és etikai gondtól szabadon valami mágiikus tudásra és hatalomra vágyakoztak. A modernnek már nem akarják utánozni a természetet, hanem saját teremtésük a cél, azt bálványozzák.

A nonfiguratív művészetben persze van valami pozitívum is, ahogy Maritain magyarázta: „A nonfiguratív művészet legalább gyökeresen megszabadít bennünket az emberkép csúfságától és ostobaságától, ami előzőnlötte a kortárs művészetet. Ezt úgy teszi, hogy megszabadul az emberi alaktól. Legalább megvan nála (legigazibb képviselőire gondolok) a ritmus és a harmónia szépségének az érzékelése, az értelemmel áthatott szem gyönyörűsége iránti érzék. [...] Az absztrakt művészet képes a szemlélődésre hangolni és nyugalmat sugall, de, igaz, csak úgy, hogy elhagyja az emberit, sőt az élőt, sőt a létezők egzisztenciális valóságát...”⁵

A tragédia ott van, hogy *eltűnik az emberi arc, az emberi alak, eltűnik a szépség, megkezdődik a dehumanizáció*. Cézanne mondta, hogy „a művészet végső beteljesedése az alak”. Az emberi alak eltűnése a szépség kárára a modern művészet egyik legnyugtalanítóbb tünete. Az irodalom is az abszurd, egy bizonyos nihilizmus felé mutat. Valéry és Mallarmé az üreset keresi, Jean-Paul Sartre-nál már a rút, az undorító, a csömört keltő lesz az érdekes téma, az abszurdítás kifejezésének eszköze. Már korábban Kafka világa is azt az értelmetlenséget sugallta (bár nála még megmarad az értelmes kérdés), amit az abszurd dráma testesít meg. S. Beckett drámaiban az ember halála teljes. Egyik drámahősének kijelentése szerint: az egész mindenség hullaszagot áraszt.

Isten távolléte vagy csendje a mai költészetben

Ezzel a címmel jelent meg Stéphane Michaud irodalomtörténésznek, a Sorbonne professzorának tanulmánya a francia jezsuiták folyóira-

tában⁶. Három költő világnézetét elemzi: Paul Celan romániai születésű, zsidó német költő és irodalomkritikus életművét, aki a holokauszt következtében elveszítette családját, és a háború után Franciaországban telepedett le. 1920-ban született, és 1970 áprilisában öngyilkos lett (a Szajnába vetette magát). Nem tudta feldolgozni a holokauszt okozta traumát. A másik két költő francia: egyik Yves Bonnefoy költő és műfordító (1923-ban született), Celan barátja, 2007-ben Magyarországon is járt; másik: Michel Deguy költő és műfordító, 1930-ban született, szintén jó barátságban volt Celannal.⁷

Paul Celan emlékezete

A száz évvel ezelőtt született, tragikus sorsú Paul Celan költészetének egy egész számot szentelt a *Vigilia* 2020. novemberi száma.⁸ A gazdag tartalmú összeállítás tanulmányait, a hermetikus költő verseinek fordításait olvasva eszembe jutott pár évvel ezelőtti tanulmányom, amelyből ideillesztek néhány gondolatot.

Paul Celan szokatlan, nehéz líráját neves magyar költők igyekeztek nyelvünkre átültetni. *Halálfüge* c. válogatott versei (Európa, Bp., 1981) utószavában a fordító, Lator László így jellemezte: „A lélegzet (Celan lírájában az egészség, a létezés és a költészet szinonimája) akadozik, [...] veszedelmes örvények között lebeg. Celan önmaga »legmélyébe szorulva« már nem a szenvedésből, hanem magából »lépett ki«. Lírája (s nyilván élete utolsó színterei) borzongató, kopár világvégi tájak, amelyek egyszerre áthatják a dermesztő határtalanság és az egyre szűkülő tér hangulatát. [...] Egyre szűkszavúbb lett, kiszikkasztotta verseiből a kötőanyagot, szinte csak vázuk maradt meg. Bele kell nyugodnunk, hogy nem mindig tudunk értelmükig hatolni. De ha elfogulatlanul olvassuk, többnyire megérezzük a súlyt sötéten fénylő szavaiban.” Íme Celan egyik versének magyar fordítása:

⁵ *L'intuition...* 205.

⁶ *Études*, 2011. november

⁷ Vö. tanulmányomat a *Távlatok*ban: http://www.tavlatok.hu/net/cikk28francia_kat_k.htm

⁸ Mostani esszémben eredetileg csak Bonnefoy költészetére hivatkoztam, de igazából a témába nagyon is beleillik a „százéves” Paul Celan költői világa is, amelyre most a *Vigilia* legújabb száma is felhívta figyelmemet.

OLVASHATATLAN ez
a világ. Kettős minden.
Az erős órák
a hasadó időnek igazat
adnak rekedten.
Te, legmélyedbe szorulva
kilépsz magadból
mindörökre.
(Lator László fordítása)

Az *Études* cikkírója szerint Celan költészete némileg hasonlítható az örületben szenvedő Hölderlinéhez, aki egyszerre akart igent is meg nemet is mondani.⁹ Van úgy, hogy variálja a biblikus imát a szentségtöréssel és a profanációval.

Paul Celan *Zsoltár* c. versében a távollévő Istenhez imádkozik:

*Többé már senki sem gyúr bennünket földből és
agyagból,*

Senki nem szólaltatja meg porainkat.

Senki.

Áldott lény te, Senki.

A te szerelmedért virágzunk

Ellened.

Egy semmi,

Voltunk, vagyunk, leszünk virágzók

Senki rózsája.

Yves Bonnefoy (1923–2016) és a Bizonytalan

S. Michaud mottóul írta fel tanulmánya élére Yves Bonnefoy költő, író egyik művének¹⁰ ajánlását: „*Ezt a könyvem a bizonytalanak ajánlom, vagyis annak, ami van. A virasztó szellemnek. A negatív teológiáknak. A vágyott költészetnek, az esőzéseknek, a várakozásnak és a szélnek. Egy nagy realizmusnak, amely súlyosbít, ahelyett hogy megoldana, amely a sötétet jelöli ki, amely a világosságokat mindig szétszakítandó felhőknek tartja. Amelynek gondja a nagyszerű és megélhetetlen világosság.*”

Yves Bonnefoy költészete néha Rilkére emlékeztet: visszatér az egyszerű dolgokhoz,

amilyen a kő, a víz, a kenyér és a bor. Nyelvezete alázatos, bizalmatlan a hatalom illúziójával szemben. A lehető legközelebb van a mindennapokhoz, valamint a gyermekséghez. Egyedül a „meztelen” és a „rekedt” elérhető számunkra, hangoztatja. Isten nem esik tapasztalatunk körébe. Bár Isten „alakja” gyakran visszatér Bonnefoy korai verseiben; szerinte ez a könnyű megoldás kísértése: ahhoz a korszakához tartozik, amikor még Kierkegaard hatása alatt alkotott, és nem szakadt el a vallásosságtól. Idézzük egyik furcsa versét:

Isten aki nem vagy, tedd a kezed vállunkra,

Vázold fel testünket visszatérésed súlyával,

Végre keverd lelkünkbe e csillagokat.

*E fákat, e madárkiáltásokat, ezeket az árnyakat
és nappalokat.*

*Hullj ki belőlünk mint egy gyümölcs mely
felhasad*

Mosódj el bennünk. Fedd fel nekünk

Titkos értelmét Annak ami csupán egyszerű volt

*És tűz nélkül elhamvadt a szeretet nélküli
szavakban.*

Michel Deguy szerint sincs már jövője a „keresztény költészetnek”. Már 1966-ban azt írta, hogy az Evangéliumnak nincs igazsága önmagán kívül. Megvan a nyelvezete, a rendje, a törvényei. A költészet a figurák és a parabolák alapján alkot. Például emberi (nem természetfeletti) jelentése van az „üdvösség” szónak, olyasmi, mint amit Beatrice képvisel Danténál: az udvariasság, a barátság gesztusa, jel, amely irányítja a költő életét. A költészet így „epifánia”, megnyilatkozás: megvalósítja egy önmagára központosuló dolog jelenlétét, ennek önmagában való békés forgását: boldog körét. Amikor Deguy a zsoltárok nyelvén szól, közel áll Ovidiushoz vagy Hölderlinhez. Deguy költészetében két eszközt használ: az összehasonlítást és a fordítást. Fordítani annyi, mint egyik nyelvről átmenni a másikra. Nála átmenni a hit nyelvről az ateizmus nyelvére. A világban levő rossz, az ártatlanok szenvedése istenellenes lázadásra ösztönzi. Miként

⁹ A *Vigilia* említett 2020. novemberi számában (811–816.) Bartók Imre író, műfordító foglalkozik Celan és Hölderlin kapcsolatával. Bevezetőjében írja: Öngyilkossága után állítólag egy nyitott Hölderlin-életrajzt találtak az asztalán, benne aláhúzva a következő sorral: „E szellem megmérítkezett olykor a sötétben...”

¹⁰ *L'Improbable* (Bizonytalan), 1980

barátja, Celan, Deguy is Auschwitz tragédiájára utal: „Auschwitzban nem volt különleges »Istenfogyatkozás«. Nem jobban és nem kevésbé e történelmi pillanatban, mint másokban. [...] Isten ugyanúgy távol van, vagy népies nyelven: »igazságtalan«, egy kislány megerősokolásáért, a »lázadó« kínzásáért, szeptember 11-ért stb. Nincs Isten, ez minden. És Jób könyve mindig szép könyv marad. [...] A »teremtést« másképp kellene elgondolni, mint ahogy a Genézis /Teremtés könyve/ elbeszéli.”

Stéphane Michaud, az *Études* cikkírója nem akarta a három költő hatalmas életművét minden szempontból elemezni, hanem korunk szellemi helyzetét jellemezve példának, illusztrációnak villantotta fel e modern vagy inkább posztmodern költők elutasító magatartását az istenhittel és a vallással szemben.

Az elemzett három költő világnézetében érezhető Nietzsche nihilizmusának befolyása, aki „Isten halálát” hirdette,¹¹ Kierkegaard, Heidegger és Derrida filozófiájának elemei, a költészet területén pedig Rimbaud és a szürrealisták befolyása. De mindezeket asszimilálva az elemzett költők már túlhaladnak filozófiákon és izmusokon; a legtöbb meglátást talán a nyelvfilozófiákból ültették át költészetükbe. Mindenesetre Isten, az isteni (a transzcendencia) kizárva, kigúnyolva.

Michaud szerint a költészet sokkal inkább tükrözi azt, hogy Isten távol van a mai világból, mint a filozófia, a pszichoanalízis és a művészetek, bár nem független ezektől. Mindhárom elemzett költő gátat akar vetni annak, hogy a vallás(osság) visszatérjen szekularizált világunkba. Elgondolkodtató a cikkíró által is kiemelt tény, amely világosan jelzi a francia és az európai szekularizáció és ateizmus terjedését: e költők világnézete (és sok másé) homlokegyenest ellentétes a 20. század első harmada katolikus költőinek és íróinak (jórészt konvertiták) hitvalló tanúságtételével: Péguy, Léon Bloy, Claudel, Bernanos, Heinrich Böll, Grosjean, Pierre Jean Jouve és annyi más hitvalló vallomásával. Száz évvel ezelőtt a fran-

ciaországi „megtérések tornádója” még a Párizsban tartózkodó Ady Endrét is megsuhintotta, és a költő sorra írta istenes verseit.¹²

Most az ismertetett cikkemben e különös szellemtörténeti változáshoz fűztem egy jegyzetet. *Száz év után* címmel egynapos tudományos konferenciát rendeztünk. Azt vizsgáltuk, hogyan hatott Henri Bergson spirituális filozófiája a XX. század első harmadában az írók, művészek, gondolkodók életművére. Magyarország felé a közvetítő Dienes Valéria volt, aki száz évvel ezelőtt (1911) Bergson párizsi előadásait hallgatta, és műveit magyarra fordította, eszméit terjesztette.¹³ A *sorozatots megtérések* különös jelenségéről, azok történetéről nemrég megjelent *Frédéric Gugelot* híres monográfiája. A kötet Előszava kiemeli: a leginkább figyelemre méltó az a tény, hogy e megtérések éppen egy időben történtek az állam laicizálásával és a francia (európai) társadalom egyre felgyorsuló szekularizációjával.¹⁴

„Isten halála” – ember halála – a szépség haldoklása

Mindezek után meg kell állapítanunk: napjainkban, amikor teljes lett az ún. nyugati világ szekularizációja, és erősödik a gyakorlati ateizmus, az egydimenziós, élvhajász ember bezárkózása önző világába (főleg a *pandémia* idején), amikor félelmetesen terjed a vallás nevében gyakorolt gyilkos terrorizmus is, örvendetesen tapasztalhatók világszerte – vallásra, felekezetre, hitre és világnézetre való tekintet nélkül – a párbeszédre való nyitottság, a testvéri összefogás, az egyetemes szolidaritás jelei is. Továbbá az Isten csendjét, „hallgatását” sem szükség-szerűen negatívnak élik meg egyes spirituális irányzatok képviselői (miként az ún. „negatív teológia” képviselői sem). Tény az is, hogy kisebb közösségekben, csoportokban újraéledőben van a visszatérés a *sacrum*hoz, az istenihez, amint ezt többek között a nagy keleti vallások/misztikák iránti érdeklődés is jelzi.

¹¹ Nietzsche–Hölderlin–Rilke kapcsolatáról lásd tanulmányomat a *Távlatok*ban: <http://www.tavlatok.hu/net/PDFek/Szab%C3%B3%20Ferenc%20SJ%20H%C3%96LDERLIN%20OLVAS%C3%81SA%20K%C3%96ZBEN.pdf>

¹² Vö. Szabó Ferenc SJ: „Mindig neki harangozunk”. *Istenkereső magyar költők és írók*. Remény, Pozsony, 2019

¹³ Szabó Ferenc SJ (szerk.): *Száz év után. Eszméletcsere*. JTMR – Távlatok, Budapest, 2011

¹⁴ Frédéric Gugelot: *La conversion des intellectuels au catholicisme en France (1885–1935)*. CNRS Editions, Paris, 2010

A Lét misztériuma – „az eljövendő szépség árnyéka”

A művészet megújulása, a költészet újjászületése is csak úgy lehetséges, ha a *mély forrásból* merít. J. Mambrino francia jezsuita költő és irodalomkritikus hangsúlyozza, hogy *nincs igazi költészet a Lét mély szeretete nélkül, ama kimondhatatlan jelenlét iránti nyitottság és szinte imádó figyelem nélkül, amelynek csendje a teremtmények szívéből sugárzik.*

„Ami ismert és ízlett – »tükör által homályosan« megsejtett – az a *kimondhatatlan valóság mélye*, amelynek forrása a Megnevezhetetlen, Aki végtelen szeretetlendületben állandóan teremti szépsége képeit. De az egész mindenség az ember felé összpontosul, aki a Teremtő igazi képmása. *Gloria Dei vivens homo – Isten dicsősége az élő ember* – írta Szent Iréneusz egyházatyja. Így tehát minden valóságban, miként minden költeményben az ember képe rajzolódik ki.”

A jezsuita Mambrino még tovább magyarázza:

„A mindenség legkisebb töredéke is *szent üzenetet* hordoz. De lehetetlen bezárkóznunk a dolgokba, mert lényegük csak *a szellem sötét éjszakájában* tárul fel. Ez a lelepleződés felviláglant számunkra valami *fényt első forrásunkból*, a tőle elválaszthatatlan édesség által. Itt is azt kell mondanunk, hogy nincs költészet élvezés nélkül, ami mintegy az eljövendő szépség árnyéka vagy megsejtése, a föld közepén zárt kert emléke, és amelynek néha, estefelé belélegezzük illatát.”¹⁵

Tűz és fény – Válasz Weöres Sándornak

Amikor a *Fénycsóva lobbant* c. impozáns kötetet lapozgattam, és benne a válogatott verseket olvastam,¹⁶ rájöttem, hogy az én kései verseimben is szinte állandó a fény és sötétség, a hajnali derengés – déli napsütés – alkonyat, a nap-hold-csillagok ihlette jelképvilág.

„*Minden tünékeny csak hasonlat*” (Goethe, *Faust* vége). A látható világból vett képek, jelképek, hasonlatok: a lét titkának jelzései. A látni

tudó szemlélőnek a látott szépségek a láthatatlan szellemi valóságra utalnak: a gondolat fényére, az Istenhez rendelt ember nyugtalan sóvárgására az örök Ősforrásra. (Ágoston) Ugyanakkor a „csillagpor” megrendül, amikor megtapasztalja a végtelen csillagterek örök csöndjét (Pascal), a kimondhatatlan Misztérium, Isten hallgatását.

A teremtett szépségekre érzékeny lélek és az alázatos (a kegyelemnek megnyíló) értelem felemelkedhet a Teremtőhöz; a szerető szív még a lelki sötétségben is meglát annyi fényt – vezérlő csillagot –, hogy előrehaladhat a virradat felé. „Jól csak a szívével lát az ember” (Saint-Exupéry). Amikor sokan a „Nyugat alkonyáról” beszélnek (Spenglerrel), mi még Dosztojevskijel hisszük azt, hogy a Szépség megmentheti ezt a materializmusba merülő világot.

Vallomásjegyzetemet Weöres Sándorral folytatott párbeszédemmel fejezem be.

WEÖRES SÁNDOR

MI VAN A HÉJ ALATT?

*Örök sötétség tapad a felszín belső felére.
Ez a fordított világ,
ez a pokol. Egyforma az éje,
mindene kő-szerű, lobogástalan, fekete láng.*

*Ez a pokol: belőle hajlik ki az élet,
a hánytorgó, e nyugalomból! Göröngy, fű,
ember, állat,*

*belőle fakad mind, mely sebet és csókot
cserélget,
a pokolból, mind, valahányon a fény elárad!*

*Mindennek külső és belső íve --
melyik a visszája, melyik a színe?
van-e harmadik ív: árny nélküli fény?*

*Rögtől szívig, minden dalol;
nem ésszel, lényével válaszol,
mint egy nő, vagy egy költemény.*

¹⁵ J. Mambrino: *Le Chant profond*. Paris, 1985, 357–358.

¹⁶ Itt egy vers- és képtanulmányra utalok: „*Fénycsóva lobbant*”, a LIGET Műhely kiadásában 2012-ben jelent meg. (Kiadószerkesztők: Horgas Béla, Levendel Júlia és Horgas Judit)

TŰZ ÉS FÉNY

*Nem örök sötétség, fekete láng
az életforrás, kedves Költőtárs!
Tűzből és fényből fakad az élet
ha minden itt lenn míg áll a világ
sajgó sebet és csókot cserélget!*

*Saját verseddel cáfollak Téged:
ha minden dalol s lényével válaszol
mint egy nő vagy egy költemény
akkor fekete lángot csak a pokol
lövellhet – az élet tűz és fény!*

*Van harmadik ív a héj alatt:
van tehát árny-nélküli fény!
Örök a tiszta fény ragyogása
létünk alkonyán mint kezdetén!*

(2018. augusztus 20.)

Budapest, 2020. november 4.

Mária rózsakertje